

80 Yıl Sonra
Mehmed Âkif Ersoy
Bilgi Şöleni

27-28 Aralık
ANKARA

Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları - 74

Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı

Mehmet Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları - 12

ISBN: 978-975-7382-92-8

Ankara, Mart 2017

Yayınlayan: **D. Mehmet Doęan**

80 Yıl Sonra Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni

Tertip Heyeti

D. Mehmet Doęan

Musa Kâzım Arıcan (Prof. Dr.)

İbrahim Ulvi Yavuz

Ferhat Koç

Osman Özbahçe

Muhammed Enes Kala (Dr.)

İlim Heyeti

Adnan Karaismailoęlu (Prof. Dr.)

Hicabi Kırılancı (Prof. Dr.)

Caner Arabacı (Prof. Dr.)

İbrahim Tüzer (Doç. Dr.)

Faaliyet Asistanı

Dilâra Coşkun

Editör

Enes Daę

Tashiş-Kontrol

Rabia Sena Yıldırım

Tasarım: mtr tanıtım görsel hizmetler

Baskı: Özel Ofset - Sertifika No: 29514

Mehmed Âkif'in İctimaî Tefsir Yorumları: Hakkın Sesleri Örneği

Mahmut Öztürk

Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi

Giriş

Kur'an-ı Kerim nazil olduğu andan itibaren kavli ve fiili olarak Hz. Muhammed (sav) tarafından çeşitli vesilelerle tefsir edilmiştir. Hz. Âişe'nin "O'nun ahlakı Kur'an'dı." sözü Hz. Peygamber'in sadece sözleriyle değil, davranışlarıyla da Kur'an-ı Kerim'i tefsir ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Hz. Peygamber dönemindeki tefsirin sözlü olarak her ayeti kapsamadığı, dolayısıyla hacim, biçim ve metot olarak sonraki dönemlerden farklı olduğu aşîkârdır. İslamiyet'in yayılmasıyla beraber, değişen şartlar ve Müslümanların karşılaştıkları yeni durumlar tefsirin daha geniş ölçekte ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in Mushaf hâline getirilmesi sürecinde olduğu gibi tefsir konusunda da başvurulan uygulamalar çoğunlukla tepki veya çekinceyle karşılanmıştır. Müfessirler, ileri sürülen tereddütleri dikkate alarak, keyfiliği önlemek maksadıyla belirlenen usul doğrultusunda tefsir faaliyetlerini devam ettirseler de eleştiriden tamamen kurtulamamışlardır. Barındırdığı bazı zaaflar yüzünden rivayet tefsirlerine yöneltilen eleştirilerin bir benzeri, dirayet tefsiri için de yapılmıştır. Rivayet tefsirine nazaran daha geniş hareket alanına sahip olan dirayet tefsirine yöneltilen eleştirilerin bir kısmının yerinde olduğunu de belirtmek gerekir.

On dört asır boyunca Kur'an tefsiri bağlamında Müslümanların göğsünü kabartacak pek çok tefsirin kaleme alındığı gerçeğine rağmen, tefsir çalışmalarının her zaman yükselen bir grafik izlediği söylenemez. Bir dönem siyasi çalkantılar ve mezhebi taassuplardan etkilenen tefsir çalışmalarının, bazı siyasi grup ve fırkalar tarafından düşüncelerini Kur'an'a onaylatma aracı olarak görüldüğü bilinmektedir. İsmail Cerrahoğlu'nun da tespit ettiği gibi asırlar boyunca tefsirde karışık durumlar meydana gelmiş, tefsir bazen gayesinden uzaklaşmış, uzun müddet, taklit dönemi içinde bocalamıştır.¹

19. asra gelindiğinde İslam'ın yükseliş döneminde Kur'an yorumuna ayrılan pay gibi, durgunluk döneminde de İslam coğrafyasındaki kimi olumsuzluklar tefsir külliyatına fatura edilmiştir. İslam coğrafyasının maddi terakki bağlamında batı karşısındaki suskunluğu, her alanda rekabet gücü bulamaması, dindar aydınlar tarafından ümmetin dini-kültürel müktesebatı ve Müslümanların bunu intaç eden tutumlarıyla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

1 Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2010, s. 777.

"Bu düşünceye sahip kişiler, Müslümanların yaşadığı mağlubiyetlerin, askeri, siyasi, bilimsel yönlerden batılardan geri kalışlarının dinin kendisinden kaynaklanmadığını; onun tarih boyunca yanlış anlaşılması ve uygulanmasının buna sebep olduğunu düşünmekteydiler. Onlara göre son birkaç asırdır ortaya çıkan bu olumsuz durumun temelinde, Müslümanların Kur'an'dan uzaklaşmaları ve onu yanlış anlamaları yatmaktadır. Yine Kur'an'ın, siyasi gücün ve toplumsal refahın kaynakları konusundaki talimatlarını ihmal etmeleri olumsuzlukların ana sebepleri arasındadır."² Batının hemen her yönden hegemonik bir güç olarak boy gösterdiği bu asırda "Müslümanlar askeri, siyasi ve ekonomik alanda ne kadar geri bir durumda kalmış olduklarını tam olarak idrak ettiler. Derken kendilerini bu kötü durumdan kurtarıp düzlüğe çıkaracak yegâne formülün İslam'la özdeş olduğunu düşündüler. Ancak bu, tarihsel tecrübe (gelenek) anlamda İslam değil; "şimdi"nin ihtiyaçlarına cevap verebilen dolayısıyla temel metinleri yeniden yorumlaması gereken bir İslam idi. Müslümanlar ancak bu sayede güçlü bir mevzi kazanacak ve Batı'nın ilerleyişine karşı koyacaktı."³ Öteden beri görüşlerini Kur'an'a onaylatma, daha yumuşak bir tabirle Kur'an'a dayandırma temayülü, çağdaş dönemde de tefsiri tartışmaların merkezine çekmiştir. "19. yüzyıl Batı dünyasına hâkim olan pozitivist düşünce ve ilerlemeci tarih anlayışı bu kimseleri, ağırlığı altında ezildikleri tarih ve gelenek engelini aşarak bir çıkış yolu bulmak için yeni bir tarih kurgusuna ve yeni bir din tasavvuru inşasına yönlendirdi ki, Kur'an'a dönüş çağrıları da böyle bir ortamda gelişti. Kur'an'a dönüş hareketinin bir mensubu olarak Mehmed Akif'in "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı / Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı" ifadesi bu arayışı dile getirmektedir."⁴

A. İctimaî Tefsir, Doğuşu ve ilk Temsilcileri

Daha önce belirttiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim'le ilgili hizmetler ya bir ihtiyaçtan kaynaklanarak ortaya konmuştur veya Müslüman âlimlerin gördükleri bir ihtiyacı karşılamak üzere durumdan vazife çıkarmalarıyla gerçekleşmiştir. İctimaî tefsir yöntemi için de aynı şeyi söylemek mümkündür. "18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya, İngiltere ve Fransa gibi Batılı devletler karşısında alınan askeri yenilgiler önemli nüfuz ve toprak kaybına ve İslam dünyasının çeşitli bölgelerinin Batılı devletlerin hâkimiyeti altına girmesine neden oldu: 1757'de Bengal, 1852'de Hint-Pakistan alt kıtası İngiliz hâkimiyetine girdi; Mısır 1798' de, Fransa 1882'de İngilizler tarafından işgal edildi. Bu gelişmeler Müslüman siyasi entelektüel elitlerin kendi değerlerine olan güvenini sarstı ve Batılı güçler karşısında mevcudiyetini devam ettirmek için onları model alan birtakım ıslahatların kaçınılmaz olduğu düşüncesine götürdü. Modernleşme ana başlığı altında incelenen ve askeri alanda başlayan ıslahatlar ve yenileşme çabaları zamanla hayatın idari, hukuki ve sosyal bütün alanlarını kapladı ve zihniyet dünyasında da bazı dönüşümlere yol açtı."⁵ İşte bu dönemde Müslümanların ilk

2 Gökçır, Necmettin, "Modern Türkiye'de Kur'an'a Yaklaşımlar" *Tefsirde Akademik Yaklaşımlar*, Otto Yayınları, Ankara, 2013, ss. 187-222, II, 204.

3 Öztürk Mustafa, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara Okulu, Ankara, 2014, s.275.

4 Mertoğlu, M. Suat, "Doğrudan Doğruya Kur'an'dan Alıp İlhamı": Kur'an'a Dönüş'ten Kur'an İslamı'na", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2010, cilt: XV, sayı: 28, ss. 69-113, s. 73-74.

5 Mertoğlu "Doğrudan Doğruya Kur'an'dan Alıp İlhamı", s. 72.

üç asırda elde ettikleri zaferleri Kur'an'ı doğru anlamaya ve onun hidayetiyle pratik hayata uygulamaya bağlayan Müslüman âlimler -İslam'da köklü bir reform isteyen muarızlardan farklı olarak- istenmeyen bu yeni durumdan çıkışın reçetesi olarak yine Kur'an-ı Kerim'i göstermişlerdir. Bu yeni yaklaşıma göre Kur'an-ı Kerim onu kuruluştan ve donukluktan kurtaracak yeni bir anlayışla tefsir edildiği takdirde, Müslümanlar tekrar eski konumlarını elde edebileceklerdi. Bütün mesele bir hidayet kitabı olan Kur'an-ı Kerim'i, yanlış yorumlardan kurtararak Müslümanların yaşantısına tatbik edebilmektedir. "Çoğunlukla ıslahatçı kanadın oluşturduğu dine yenilenme hareketi bir bakıma batılılaşma karşıtı bir hareket olmaktadır. İçtimai tefsirin ortaya çıktığı dönemde okumuş kesimi ilgilendiren mesele, İslam dinini ilerlemeye engel olup olmadığı meselesiydi. Çünkü ortada bir vakıa vardı: Batı sanayi devrimini gerçekleştirmiş, teknoloji ve müspet ilimler alanında büyük bir mesafe kat etmişti. İslam âlemini istila etmesi de, sanayi ve teknoloji sayesinde gerçekleşmişti. İslam âleminin kurtuluşu için arayış içerisine girenler, ister istemez İslam'ın modern ilimler karşısında takındığı tavrı belirlemekle işe başlayacaklardı. Çünkü Batı'yı İslam âlemine üstün kılan bu yön idi."⁶ "Batıyı teknik ve ahlak olarak ikiye ayıran düşünürler, batının tekniğinin alınmasından ziyade batı değerlerinin İslam toplumuna sirayet etmesine karşı durmaktaydılar. Türkiye'de bu düşünce M. Akif tarafından dillendirilirken, Mısırdaki Muhammed Abdüh, Hindistan'da Muhammed İkbâl'in kalemiyle yayılıyordu."⁷ Türkiye'de bir kısmı Sebilürreşad etrafında kümelenen müelliflerin seçtikleri ayetleri içtimai olaylara tatbik ederken, bu yöntemin daha sistematik hâlde yürütülmesi Mısır'ın adını öne çıkarmaktadır.

"Orijinalliği tartışılabilir da *Tefsîr-ü'l-Menâr* ile Menâr ekolü sosyal tefsir alanında varlığını kabul ettirmiş ve kendisinden sonra İslâm dünyasındaki Kur'an ve tefsir çalışmalarını derinden etkilemiştir. Mısır'da Muhammed Mustafa el-Merâgî, Ahmed Mustafa el-Merâgî, Muhammed Ferîd Vecdî, Mahmûd Şeltût, Abdülazîz Çâvîş, Cezayir'de Abdülhamîd b. Bâdis gibi isimler bu çizgide değerlendirmeler yaptıkları gibi Türkiye, Rusya ve Malay Müslümanlarının Kur'an'a ve tefsire yaklaşımları üzerinde önemli etkiler uyandırmıştır."⁸ Bu rüzgârın etkisiyle günümüzde tefsirlerin ekseri içtimai edebi yöne temayül etmişlerdir. Bu nevi tefsir ile kuruluk ve durgunluktan kurtulmaya çalışılmış, Kur'an-ı Kerim'in hidayetinden, insanlar faydalanmaya sevk edilmiştir. "Tefsirdeki bu yeni hareket tarzında, naslara ittiba ve Kur'an'daki gizemli noktaların açıklanması hedeflenmiştir. Bu nevi tefsirde Kur'an'ın asıl hedefi olan manalar, belîğ bir üslup ile ele alınır. Sonra bu nasların, oluş, içtimaiyat ve tekâmül kanunları ile münasebetleri incelenir. Günümüz müfessirlerinin ekseri bu metodu tercih etmişlerdir. (...) İsrailiyat'tan uzak durmaları, zayıf ve uydurma haberleri kullanmamaları, müphemleri tayin etmeye uğraşmamaları tasvip edilen tarafları iken, akla çok geniş bir hareket alanı açmaları ve Kur'an'dan sonra önemli ikinci kaynaklar sayılan Buhârî ve Müslim'deki bazı hadisleri zayıf veya mevzu saymaları, bilhassa akâid konusunda kabul etmemeleri gibi hususlar ise eleştirilen özellikleridir."⁹

6 Şimşek, Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, byy, bty, s. 63.

7 Gökkır, Necmettin, "Modern Türkiye'de Kur'an'a Yaklaşımlar" s. 200-201.

8 Mertoğlu, M. Suat, "Tefsîr-ü'l-Menâr", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 299.

9 Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 776-778.

B. Mehmed Akif'in Tefsirciliği ve İctimai Tefsir Yaklaşımı

Mehmed Akif, standart bir medrese eğitimi almamakla beraber Arapçaya vükufiyeti fevkaladedir. Çoğu müzakereli olarak okuduğu kitaplar ve kendi ifadesi ile gecesini gündüzüne katarak çalışması ona geniş bir lisan kültürü kazandırmıştır. Lisan bilgisi sadece Arapçayı değil, Fransızca'yı da bir okuyuşta, tashihe gerek kalmayacak derecede tercüme edebilecek seviyededir. İttihad ve Terakki üyeliğinde ve Büyük Millet Meclisi'nde bile vaktini çoğu kez Arapça dersleri vererek veya bir metni tercüme ederek geçirdiği bilinmektedir.

Akif'i öne çıkarak özellik sadece batı ve doğu dillerini bilmesi değildir. Onun yaşadığı dönemde Arapça, Farsça ve Fransızca bilen pek çok kişi bulunmaktaydı. Onu farklı kılan özellikler, sahip olduğu sarsılmaz iman, ilhamını aldığı ve daima hemhal olduğu Kur'an ve memleket meselelerini şahsi meselelerinden daima önde tutan üstün şahsiyeti idi.

Akif'in hayatında Kur'an'ın yerini konuşmak, onu tanıyanlar açısından malumu ilam kabilindedir. Hayatının başucunda daima Kur'an olan Akif, aynı zamanda bir oturuşta Kur'an hatmini tamamlayacak kadar güçlü bir hafızdı. Muhammed Abduh'un tefsir yaparken müracaat ettiği yegâne kitap olan *Celaleyn Tefsiri*'ni Akif, Ankara'ya gelmeden evvel on sekiz defa hatmetmiştir. Bundandır ki, Türkçe bir meal yazma ihtiyacı hâsıl olduğunda akla gelen ilk isim olan Akif olmuştur. Yedi yılını verdiği meale çalışması onun Kur'an kültürüne hâkimiyetini bir hayli artırmıştır. Kur'an mealı ile uğraşırken hıfzını da teravihleri hatimle kıldırarak kadar iletmiştir.

Akif'in tefsir çalışmaları ise çok daha öncesine dayanır. Sıratı müstakim zorunlu bir ara vermeden sonra Sebilürreşad adıyla daha düzenli, daha geniş bir yazar kadrosu ile tekrar yayına hazırlanırken bir takım aktüel başlıkların yanında hadis, tefsir, fıkıh gibi dini ağırlıklı konu başlıkları da bulunuyordu. Yayın kurulu, tefsir kısmının Mehmed Akif tarafından yazılmasını istemişti. Akif bu konuda çekincesini dile getirirse de sonra kabul etmiş ve yazmaya başlamıştır. Eşref Edip'in ifadelerinden anlaşıldığına göre M. Akif'in tereddüt ederek başladığı tefsir yazıları çok beğenilmiştir. Kur'an'ın belagatini, ulviyetini açık ve sade bir lisanla göstermesi herkesi hayrette bırakmıştır."¹⁰

Samimiyetinden kimsenin şüphe etmediği Mehmed Akif'in bütün söz ve eylemlerinde temel dayanağı Kur'an ve Hadis'tir. Ona göre başarı gibi başarısızlığımız da vazgeçilmez bu iki değerlerimize karşı takınılan tutumla alakalıdır. Kur'an'a vükufiyeti meal yazma görevini üstlenecek düzeyde olan Akif, vaazlarını ve kimi şiirlerini doğrudan Kur'an ve Hadis'ten ilham alarak kaleme almıştır. *Safahat*'ta serlevha olarak kullandığı ayetlerin dışında mısralar arasında da sıklıkla iktibas ve telmih yoluyla Kur'an'dan yararlanmış, bunu açıkça dile getirmiştir:¹¹

Kitâbullâh 'ı işhâd eyledim - gördün ya - da 'vâma.

Görürsün, hissedersin varsa vicdanınla îmânın:

*Ne müdhîş bir hamaset çarpıyor göğsünde Kur'ân'ın!*¹²

10 Eşref Edip, *Mehmed Akif- hayatı eserleri ve Yetmiş Muharirin Yazıları*, Sebilürreşad Neşriyatı, İstanbul, 1962, s. 28

11 Öztürk, Mahmut, "Mehmed Akif Ersoy'da Tevhid-Vahdet Tasavvuru" *Hiz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, DİB Yayınları, Ankara, 2016. ss.177-192, s. 182.

12 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2008, s.313.

Bununla beraber Akif, klasik anlamda bir müfessir değildir. Tefsirinde edebi tahlillere, nahvî tahlillere yer vermez. Kur'an-ı Kerim'i baştan sona tercüme etme gayretinde bulunmamıştır. Zaten yaşadığı dönemin şartları da ona bu imkânı vermekten uzaktır. "Bu durumun neticesi olarak da Kur'an'a yaklaşımda, Kur'an ayetlerine yapılan atıflarda bir seçmeciliğe gitmiştir. En fazla atıf yapılan ayetler, acil çözüm bekleyen siyasi birlik ve Müslümanların kalkınması gibi temel problemlerle ilgili görülen ayetler olmuştur."¹³ "O daha çok halkın yaşayışını ilgilendiren ilim, adalet, insan hakları, kardeşlik, bu istikamette birlik, ümitvar olma ve benzeri sosyal içerikli konularla ilgili ayetlerin anlamı üzerinde durmuştur."¹⁴ Bu sorumluluk, doğal olarak Akif'in çalışmalarına yansımış, Kur'an'la hemhal olması yazılarının muhtevisini de etkilemiştir. "Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad'la birlikte Akif'in şiir anlayışında bir müddettir yaşadığı dönüşüm görünür hâle gelmiştir. Akif'in kendisi şiirini "hayati, içtimaî mevzulara tahsis"ettiği bir dönemden söz eder ki bu dönem onun dergideki ser muharrirliği dönemidir. Daha önce şiiri ferdi arayışlarının yönlendirmesi ve belki sanat endişesi ile yürüten Akif, dergi ile birlikte şiirini davasının, ideallerinin hizmetine vermeyi tercih etmiştir. Onun bu tercihi derginin son zamanlarına kadar devam etmiş ve derginin kapatılacağı Mart 1925'ten kısa süre önce yazacağı Gece, Hicran ve Secde gibi şiirleriyle adeta tekrar kendi iç dünyasına yönelmiş, ferdi ve mistik temalar şiirinde yeniden ağırlık kazanmıştır."¹⁵

Akif'in başyazar olması Sebilürreşad'ın yayın politikasını da etkilemiştir. O sadece tefsir yazılarını telif etmekle yetinmemiş, dergiyi halkı bilinçlendirecek yazılar için elverişli bir zemine dönüştürmüştür. "Mecmuanın yayınlandığı dönem, milliyetçilik hareketlerinin yaygınlaşmaya başladığı, peş peşe gelen Trablusgarp, Balkan ve Cihan harpleriyle Osmanlı Devleti'nin adım adım parçalanmaya ve inkıza sürüklendiği bir dönemdir. Bu itibarla Müslümanların genel durumlarıyla ilgilenmeyi kendisine düstur edinen Sırat-ı Müstakim/ Sebilürreşad mecmuasının devlet ve toplumun varoluş mücadelesine bigâne kalması düşünülemezdi. Bu nedenle önceleri Müslüman ya da gayr-ı müslim bütün Osmanlı vatandaşlarının, bilahare hususan Müslümanların birliği ya da bölünüp parçalanmasını ifade eden ittihad ve tefrika ile bunlarla bağlantılı olarak müsavat, uhuvvet ve kavmiyet temaları mecmuanın üzerinde durduğu er temel konular arasında yer almıştır."¹⁶

"Dergide telif yazıların yanı sıra Farsça ve Fransızcanın dışında çoğunluğu Arapçadan olmak üzere İslam dünyasının önemli ilim ve fikir adamlarından tercüme edilerek yayınlanan çok sayıda yazı da bulunmaktadır. Kendilerinden tercüme yapılan önemli yazarların başında Muhammed Abduh, Ferid Vecdi, Abdülaziz Çâviş, Reşid Rıza, Salih Şerif et-Tunusî ve Şibli en-Numânî gibi isimler gelmektedir."¹⁷ Zaten Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad mecmuasında

13 Mertoğlu, M. Suat, "Mehmet Âkif ve İçtimaî Kur'an Tefsiri", *Vefatının 71. yılında Mehmet Âkif Ersoy bilgi şöleni: Mehmet Âkif Dönemi ve Çevresi*, 2008, ss. 202-211, s. 205.

14 Turgay, Nurettin, "Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an'a Yaklaşımı" *Direnen Meal: Akif Meali*, İstanbul, 2016, ss. 233-255, s. 254.

15 Mertoğlu, Suat, "Sırat-ı Müstakim ve Sebilür-Reşad Sermuharriri Akif", *Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyum Bildirileri*, 12-13 Mart 2011, 2011, ss. 79-91, s. 87.

16 "Mertoğlu, M. Suat, "Kur'an'ın Güncel Olaylarla İlişkilendirilmesi Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad Mecmuası Çerçevesinde Osmanlı Son Döneminde Sosyo-Politik Tefsir Yaklaşımı", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -II-*, 2013, s. 399-428, s. 420.

17 Mertoğlu, "Sırat-ı Müstakim ve Sebilür-Reşad Sermuharriri Akif", s. 83.

tefsir yazılarına öncelikli yer verilmesi ve yeni bir tefsire ihtiyaç olduğu görüşünün ısrarla vurgulanması bilhassa mevcut problemlerin Kur'an'ın gözüyle okunmamasına, yaşanan hadiseler ve olumsuz gidişatla Kur'an ayetleri arasında paralellikler inşa edilmesine, başka bir ifadeyle, aktüel durumla ilgili görülen ayetlerin söz konusu olaylara tatbik edilmesine duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır."¹⁸

Mehmed Âkif düşüncelerini her zaman ve zeminde dile getirdiği gibi, yazı türünde de bir ayırım gözetmiş değildir. Milleti ilgilendiren bir mesele zihnine takılmışsa, vaiz kürsüsünde de şiirlerde de aynısını dile getirmekten çekinmez. Keza yazdığı mensur tefsir yazılarında da manzum tefsirlerde de konu, mesele hep aynıdır. Sözün akışına göre yeri geldikçe duygu ve düşüncelerini dile getirir. Dile ve aruza olan hâkimiyeti, şiir olarak söylediklerinde bir bilgi ve duygu kaybına izin vermez. Az kitabı çok okuması gibi, içtimâi tefsir kabilinde az sözü çok tekrar etmiştir.

Tefsir yazıları ve vaazları tarandığında çoğu araştırmacının altını çizdiği konuların bir hulasası şu şekilde yapılabilir.

- Çalışmaya vurgu yapması ve ataleti yermesi
- Tevekkülü yeniden yorumlayarak azim istişareyi ön plana çıkarması
- Kavmiyetçiliği ve tefrikayı reddetmesi buna mukabil ittihadı davet etmesi
- Ümitsizlik yerine azim ve gayrete vurgu yapması
- Bid'at ve hurafelere karşı çıkması
- Cehaleti yermesi ve ilme karşı teşvikte bulunması
- Dini duyarsızlığa infial derecesinde eleştirmesi
- Hayat felsefesine geçit vermeden batının teknolojisini kullanma zorunluluğunu dile getirmesi
- Aileden başlayarak sağlam temellere dayanan bir eğitim sistemini savunması

Âkif'in külliyatı bu konularla sınırlı olmamakla beraber bu konular ictimâi tefsir türündeki yazılarında bu konuların ağırlıklı olarak ele alındığını söylemek mümkündür. "Şiirlerine konu olarak seçtiği ayetlerle, sosyal olaylar birbiriyle karşılaştırıldığında bu durum açıkça görülür. Bütün bunlardan başka o, sosyolojik tefsir ekolüne yeni bir ruh ve canlılık getirmiştir. Ayetleri şiir diliyle yorumlaması ise, tefsirde bir yeniliktir. Âkif'e gelinceye kadar, hiç bir müfessir veya düşünür, Kur'an ayetlerini şiir diliyle ifade etmeyi ya düşünmemiş; ya da düşünmüş olsa bile, düşündüğünü tatbik etmemiştir. Âkif, klasik geleneği bozan, tefsire yeni ifade biçimi getiren bir şair olmuştur. İlk olması nedeniyle önce tenkide uğramış, ancak o, hak bildiği yoldan geri dönmemiştir. Sanatını gayesi için kullanmış ve bazı sosyolojik Kur'an ayetlerinin yorumunu şiir diliyle yapmıştır. İfade biçimiyle şair olarak tanınan Âkif, aslında şiirlerinin konusunu ayetlerden seçmesi ve çağdaş sosyolojik yorumlar getirmesi nedeniyle de bir müfessirdir." Kırca, bu değerlendirmelerin neticesinde bu yönleriyle onun sosyolojik tefsir ekolünün önemli bir temsilcisi sayılabileceğini belirtir.¹⁹

18 Mertoğlu, "Kur'an'ın Güncel Olaylarla İlişkilendirilmesi" s. 403.

19 Kırca, Celal, Mehmet Akif'in Şiirlerine Konu Ettiği Ayetler ve Tahlili, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1990, sayı: 4, ss. 257-271, s. 271.

C. Manzum Tefsir Metinleri Olarak Hakkın Sesleri Kitabı

Safahat'ın *Hakkın Sesleri* adını taşıyan üçüncü kitabı (İstanbul 1331) Balkan savaşları yıllarının acılarını dile getiren on şiirden oluşur. 1913 yılının Ocak-Mayıs aylarında Sebilürreşâd'da çıkan ve kronolojik sırayla kitaba giren ilk dokuz manzumeden sekizi Kur'ân-ı Kerim'den bazı âyetlerin, biri bir hadisin serbest yorumunu ihtiva eder. Sonuncu şiir "Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi" başlıklı kısa bir manzumedir. Başlıkları olmayan şiirlerde âyet veya hadis metni ve tercümesinden sonra manzume metni gelmektedir. Âyet ve hadisin ortak konuları insanların kendi hataları sebebiyle uğradıkları musibetlerin etrafında toplanmaktadır. Mevlid gecesiyle ilgili şiir ise bu musibetlerden ibret alıp uyanmaya bir çağrı ve Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden istimdat mânası taşımaktadır.²⁰ *"Hakkın Sesleri"* Balkan harbi felaketini dile getirir. Âkif, yenilmemizi, kaybedilen toprakları, çiğnenen yurdu, ayaklar altına alınan haysiyetimizi, çığlık çığlık haykırır. Âkif bütün bu hadiseler karşısında vatansever bir adam sıfatıyla ağlar. Feryatlar ederken bu milli felaketin sebeplerini de bulup çıkarır.²¹ Faruk Timurtaş'ın bu tespitlerini, Âkif'in yakın arkadaşı Süleyman Nazif'in şu sözleriyle doğrulamaktadır: "Zatını tanıdıktan sonra eserlerini daha iyi anlamaya ve sevmeye başladım. Hiç kimsenin, hatta vicdan-ı Âkif'in bile tekzip etmeyeceğine kani olarak iddia ederim ki; *Hakkın Sesleri* mübdiinin samimi kalbinde hissetmediği hiçbir şey, onun şiirlerine karışmamıştır. O nasıl duydu ise öyle yazdı. Her duyduğunu yazmamış, fakat her yazdığını mevcudiyet-i maneviye ve maddiyesini saracak surette duymuştur. Öyle olmasaydı, yazıları karşısında kalpler bu kadar ihtizaz etmezdi.²² *Hakkın Sesleri* kitabı hakkında Hasan Basri Çantay'ın değerlendirmeleri ise şu minvaldedir: " ... Balkan harbinin şenatleri işte bu şiirlerde tel'in edildi. Milletın âlâmina bu hisli şiirler ağladı. Diyebilirim ki: Üstad Âkif'in halk arasında en çok okunan eseri *Hakkın Sesleri*'dir. Onu Kur'an gibi ezberlediler. İhtiraslara, tefrikalara, gafletlere kurban olan Rumeli'nin acıklı destanını bu eserde okuyacaksınız."²³

1. Hakkın Sesleri Kitabında Tefsir Edilen Ayet ve Hadisler

Hakkın Sesleri kitabında işlenen konuları şiir sıralamasını ele almayacağımızdan şiirlerde serlevha olarak yerleştirilen ayet ve hadislerin hepsine yer vermek mümkün olmayabilir. Bu sebeple bir fikir vermesi açısından bu kısımda bu ayetlerin ve bir hadis-i şerifin mealini bir arada vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Mealleri ilk şiirden itibaren Safahat'ta yer aldığı şekilde ve kadarıyla alacak, eksik alınan ayet meallerini dipnotta vereceğiz.

1. "Yâ Muhammed, de ki, "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, Sen mülkü dilediğine verirsın; sen mülkü dilediğinin elinden alırsın; sen dilediğini aziz edersin; sen dilediği zelim edersin; hayır yalnız senin elindedir; sen hiç şüphe yok ki, her şeye kadırsın."²⁴
2. "İşte sana, onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpsız kalan yurdları'..."²⁵

20 Okay, M. Orhan, "Safahat", DİA, İstanbul, 2008. XXXV, 443.

21 Timurtaş, Faruk K, *Mehmet Akif ve Cemiyetimiz*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 51.

22 Nazif, Süleyman, *Mehmet Akif*, Şairin Zatı ve Asarı Hakkında Bazı Malumat ve Tetkikat, İstanbul, 1924, 27.

23 Çantay, Hasan Basri, *Akifname*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1966, s.140.

24 Âl-i İmrân, 3/26.

25 "İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Anlayan bir kavim için elbette bunda bir ibret vardır." Neml, 27/52. Meal-i Şerif'in kaynağı Özek, Ali, Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an-ı*

3. *Nizâr evlâdı: Yetişin ey Nizâr oğulları! Yemenliler de: Yetişin ey Kahtan oğulları! dedi mi, hemen tepelerine felaket iner; hemen Allah'ın nusreti üzerlerinden kalkar; hepsine birden de kılıç musallat olur” Hadis-i şerif.*
4. *“Oğullarım! Gidiniz de Yusuf’la kardeşini araştırınız, hem sakın Allah’ın inâyetinden ümîdiniz kesmeyiniz; zîra kâfirlerden başkası Allah’ın inâyetinden ümîdini kesmez.”²⁶*
5. *“İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helâk eder misin Allah’ım...”²⁷*
6. *“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”²⁸*
7. *“Siz, iyiliği emreyler, kötülüğü nehy eder, Allah’a inanır olduğunuzdan, insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı bir milletsiniz...”²⁹*
8. *“Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, “Biz ıslahtan başka bir şey yapmıyoruz.” derler. Gözünü aç, iyi bil ki: Onlar yok mu, işte asıl müfsid onlardır, lakin farkında değiller.”³⁰*
9. *“Allah’ın âsar-ı rahmetine bir baksana: Toprağı, öldükten sonra, tekrar nasıl diriltiyor? İşte o Allah bütün ölüleri muhakkak diriltecek, hem o her şeyde kadirdir.”³¹*

Yukarıda verdiğimiz ayet ve hadis mealleri sadece *Hakkın Sesleri* kitabındakilerle sınırlıdır. Mehmed Âkif *Safahat* içinde bundan çok daha fazla sayıda âyet ve hadisi serlevha ederek manzum tefsirler yazmıştır. Ayrıca âyetleri sadece şiirlerin başlıklarında değil, mısralar içinde de yeri geldikçe Arapça ifadesiyle veya mealen Kur’an-ı Kerim’den iktibasta bulunmuştur.³²

2. Hakkın Sesleri Kitabında Ele Alınan Konular

Hakkın Sesleri kitabında işlenen konular, büyük ölçüde yukarıdaki tespitlerle örtüşmektedir. Bu tespitler çağdaş bazı mütefekkirlerin düşünceleriyle de yer yer kesişmektedir. Örneğin Âkif’in muasırlarından Bediüzzaman’ın *Hutbe-i Şamiye* adlı eserinde dile getirdikleri bazı hakikatler ile Âkif’in Kastamonu’da Nasrullah Camii’nde verdiği vaazda birbirleriyle örtüşen konular bulunmaktadır. Âkif Sebîlürreşad’ın yazarlarıyla da çoğu kez aynı paydada buluşmaktadır. Bu ortak tespitler, basit bir görmek ve hissetmekten fazlasını gerekli

Kerim ve Açıklamalı Meâlî, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993. Kaynak bundan sonra (Diyanet Vakfı Meali) olarak verilecektir.

26 Yusuf, 12/87.

27 *“Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Musa dedi ki: “Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim sahibimizsin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin! (Hz. Musa’nın, kavmini temsilen seçip Allah’ın huzuruna getirdiği kimseler, Allah ile kendi arasındaki konuşmayı iştirince, onunla yetinmediler ve: “Ey Musa, Allah’ı açkışça görmedikçe sana asla inanmayacağız” dediler. Bunun üzerine orada şiddetli bir deprem oldu ve bayıllı düştüler. Hz. Musa, Allah’a yalvardı da bu afet kaldırıldı.)”* A’raf, 7/155. Diyanet Vakfı Meali.

28 *“Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkarcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.”* Zümer, 39/9. Diyanet Vakfı Meali.

29 *“Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız: Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.”* Âl-i İmrân, 3/11. Diyanet Vakfı Meali.

30 Bakara, 2/11-12.

31 Rum, 30/50.

32 Ayrıntılı bilgi için Bkz. Turgay, Nurettin, “Mehmet Akif Ersoy’un Vaaz ve İrşat Faaliyetlerinde Kur’an Tefsirinin Yeri ve Önemi”, *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 19-21 Kasım 2008 Burdur, ss. 647-652.

kılmaktadır.

Mehmed Âkif, görmüş, hissetmiş, üzerinde kafa yormuş, rüyasını görmüş, kalemiyle ve hitabetiyle elinden geleni yapmış, rahatı, bu idealler için koşturmada bulmuştur. Âkif'i büyük kılan husus, dillendirdiği ve başkalarından beklediği bütün davranışları önce hayatında göstermesidir. O hayatı boyunca düşündüğü gibi yaşamış, yaşadığı gibi yazmıştır. İstiklal Marşı'na da yansıyan umuda ilişkin sözlerinin yapmacık olmadığı son günlerinde ziyaretine gelen arkadaşlarıyla yaptığı şu konuşmadan anlaşılmaktadır: "İstanbul'dan, mücadele aleyhine fetva çıktığı gün ayrılmıştım. Üsküdar'dan araba ile şimdi ismini hatırlayamadığım bir köye gittik, orada cumayı tuttuk. (kıldık) O zaman Adapazarı'nda karışıklıklar vardı. Kenarından geçtik, kah öküz arabaları ile kah beygirlerle Lefke'ye geldik ve trenle Ankara'ya ulaştık... Ankara... Ya rabbi, ne heyecanlı günler geçirmiştik... Hele Bursa'nın düştüğü gün... Ya Sakarya günleri... Fakat bir gün bile ümidimizi gaip etmedik. Asla ye'se düşmedik. Zaten başka türlü çalışabilir miydik? Ne topumuz vardı, ne tüfeğimiz... Fakat imanımız büyük."³³

Âkif'in şiirlerindeki ictimai tefsir örnekleri elbette burada ele alınanlardan ibaret değildir. Bu çalışma *Hakkın Sesleri* kitabıyla sınırlı kaldığından şiirlerde öne çıkan beş konu ele alınacaktır. Yeri geldikçe ele alınan konularla ilgili diğer şiirlerden ve Âkif'in mensur tefsirlerinden de yararlanılacaktır.

a. İslam'a Sımsıkı Sarılmak

Halis bir Müslüman olan M. Âkif inandığı gibi yaşayan, düşündüğü gibi konuşan bir şahsiyettir. Yazdıkları; gördükleri ve hissettiklerinden ibarettir. O sanatta geye aramayan, fakat gayede sanat arayan bir fikir adamı olarak topluma ilişkin beklentilerini, öncelikle kendi hayatına tatbik etmiştir. Bu özelliği onu eleştirilerden uzak tuttuğu gibi, sözlerinin insanlar üzerindeki etkisini de artırmıştır. Eserlerinin yıllara meydan okurcasına güncelliğini sürdürebilmesinde söylem ve eylemde sergilediği tutarlılığı da katkısı bulunmaktadır.

M. Âkif'in şiirlerinde özellikle vurgulanan konulardan birisi de İslamiyet'i ilk günkü safiyetiyle yaşamak gerektiği düşüncesidir. Ona göre Müslümanların geri kalmışlığını İslamiyet'e bağlamak gerçeği yansıtmaz. Zira aynı kaynaktan beslenen Müslümanlar bir zamanlar tarifsiz terakkiler elde etmişlerdi. İlimde ve fende insanlığa yön veren gelişmeler, Müslüman âlimlerin kaleminden çıktığı gibi, gerçek medeniyetin ne olduğunu da insanlığa Müslümanlar öğretmişlerdir. Ancak geline çağda aydın geçinen bazı kişiler bu sorumluluğu, görevini yapmayan Müslümanlar yerine İslam dinine yükleme gafletine düşebilmektedirler. Âkif, bu düşünceleri, Süleymaniye Kürsüsü şiirinde Abdürreşid İbrahim'e söyletmektedir: "Ne yazık ki sizin düşünen (!) adamlarınız dini hiç anlamamış. İslam'ın hakikatine ilişkin algıları da tamamen hatalıdır. Onlar İslamiyet'in ilerlemeye tahammül edemeyeceğini, çağın gelişmiş enstrümanlarıyla gelişemeyeceğini zan ediyorlar. Oysa durum tam tersidir:

Bilmiyorlar ki ulûmun ezeli dâyesidir,

Beşerin bir gün olup yükselecek pâyesidir.

33 Çantay, *Akifnâme*, s. 308.

Mündemic sîne-i sâfında bütün insanlık...

*Bunu teslim eder insâfî olanlar azıcık.*³⁴

M. Âkif'e göre bu aydınlar sadece İslam dinini tanımamak cehaletiyle kalmamakta, çok hayran oldukları Avrupa'yı dahi tanıyamamaktadırlar. Onlar, Avrupalıları dinden imandan uzak, zannediyorlar. Oysa onlar Müslümanlara yakıştırmadıkları dindarlığı, kendi dinleri söz konusu olduğunda fazilet saymaktadırlar.³⁵ Âkif'e göre insafî elden bırakan bazıları da ilerlemeyi, İslam dinini terk etme şartına bağlayabiliyorlar. Böylelerine Âkif'in vereceği sözlü bir cevap yoktur:

Hele i'lanı zamanında şu mel'un harbin

Bize efkâr-ı umumiyyesi lazım Garb'in

O da Allah'ı bırakmakla olur "herzesini

Halka iman gibi telkin ile dinin sesini

*Susturan aptalın idrakine bol bol tükürün*³⁶

Realist bir şahsiyet olan Âkif, gerçeklere göz yumacak değildir. Müslümanların içinde bulunduğu durumun parlak olmadığını elbette farkındadır. Ama o her hâlükârda "Müslümanlık" ile "Müslümanları" birbirine karıştırmamak gerektiğini söyler:

Müslüman unsuru gâyet mütedennî, doğru,

Şu kadar var ki değildir bu, onun mahzûru.

"Müslümanlık" denilen rûh-i lâhî, arasak,

*"Müslümânîz" diyen insan yığınınan ne uzak*³⁷

Âkif'e göre dinî değerlere saygılı olmayan, vatandaşlarında dinî duyguların olmadığı büyük bir kavim gösteremezsiniz. Hatta bu kavimlerde din duygusu her şeyden daha güçlüdür. O hâlde bunun aksini söyleyenlere asla itibar etmemek lazımdır. Bu düşünce sahipleri son derece yüzeysel kimi bilgilerle konuşan, ne şark ne garp hakkında kayda değer malumatları olmayan kimselerdir.³⁸ "Âkif'in gözünde Anadolu Müslüman Türkü'nün içinde bulunduğu zelil durum, hayatlarında önemli bir yer işgal etmesi gereken dine yeterli ilgiyi göstermemelerinden kaynaklanır. Dirilişin yegâne yolu, yaşantılarındaki bu kayıp halkayı Müslümanların tekrar yerine koymalarından geçmektedir. Bunun için de yapılması gereken, Kur'an'ın ve sünnetin diriltici nefesine yönelmektir. Hiçbir ümitsizliğe kapılmadan, karşı tarafın hüsn-ü kabulünden emin olarak Allah'a ve peygamberi Hz. Muhammed'e dönmek, kendimize gelmek için zaruridir."³⁹

Sebilürreşad'ın 465. sayısında Enfal sûresinin 24. âyetini tefsir ettiği makalesinde Müslümanlara şöyle seslenmektedir. "Ey Tanrının birliğine, Kitabına, Peygamberine, sâir inanılması zarûrî olan

34 Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s. 211.

35 Ersoy, *Safahat/Süleymaniye Kürsüsünde*, s. 212-213.

36 Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s.222.

37 Ersoy, *Safahat/Süleymaniye Kürsüsünde*, s. 211.

38 Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s. 236.

39 Polat, Fethi Ahmet, "Mehmet Akif'in Millî Mücadelede Dinî Metinleri Kullanma Biçimi" *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Burdur, 19-21 Kasım 2008, ss. 271-284.

şeylerin hepsine inanan, hepsini samim-i kalbile tasdik eden Müslümanlar! İcabet ediniz, itaat ediniz. Yürüyünüz, koşunuz. Kime doğru, nereye doğru? Allah'a doğru, Peygamber'e doğru koşunuz. Ne zaman? Sizi ihya edecek; dünyada, ukbada hayatınızı, necatınızı, saadetinizi te'min eleyecek; her türlü manâsıyla hayat verecek, ruh verecek. Evâmirini, ahkâmını, vesâyâsını kabule sizleri davet ettikleri zaman. İyice bilmiş olunuz ki, Cenab-ı Hak insanın kendisiyle kalbi arasına girer, yani onun yalnız harekâtını değil, kalbinden geçen maneviyatını da görür; ne düşündüğünü, ne yapmak istediğini bilir. Kezalik şunu da hatırlınızdan hiçbir zaman çıkarmayın ki ne olursanız olunuz, ne türlü yaşarsanız yaşayınız, sonunda Allah-u Zü'lcelâl'in huzuruna çıkarak bu âlemdeki bütün işlerinizin, bütün düşüncelerinizin, elhasıl bütün hayatınızın hesabını vereceksiniz."⁴⁰ "Âkif'e göre Müslümanların dinî duyarlılıklarını kaybetmesi, beraberinde birliklerini, cemaat olma bilinçlerini kaybetmesini de getirmiştir. İslam'ın beş temel esas üzere oturduğunu ifade eden hadis-i şerifi Âkif, tamamen vahdet anlamında ele alır ki bu oldukça özgün ve bir o kadar da sosyal içerikli bir yaklaşımdır. İslam'ın beş şartını anlatan bu rivayet, Âkif'e göre birlik ve beraberliğin açık ifadesidir. Namaz, hac, oruç ve zekât gibi ibadetler, toplumsal huzurun ve birlikteliğin anahtarlarıdır. Gerçek iyiliğin ancak infak (fakir fukaraya tasadduk ya da zekât) ile mümkün olacağını beyan eden bir din, aslında birliğin en önemli unsuru olan sosyal yardımlaşma ve dayanışma prensibini getirmiştir."⁴¹

Âkif'e göre bugün Müslümanların çektikleri mezellet, dinî hassasiyeti kaybetmelerinin neticesidir. Bu konuda halkı uyardığı bir vaazında şöyle demektedir. "Biz Müslümanlar başka milletlere benzemeyiz. Din rabitasını ihmal edecek olursak, bu hareketimizin cezasını, ukbaya kalmaz, daha dünyada iken çekeriz. Nitekim çekiyoruz. Din-i mübin, kavmiyet, cinsiyet gibi insanları birbirinden uzaklaştıran esbabı aradan kaldırarak, dünyanın muhtelif noktalarında cemaatleri, birleştirmiş iken, biz kalkıyoruz da aynı toprakta yaşayan cemaat-ı İslamiyeyi, kavmiyet hissi ile parçalamak istiyoruz. (...) Şayet kiminiz Araplığına, kimimiz Arnavutluğuna, kimimiz Türklüğüne kimimiz Kürtlüğüne sarılacak, sizi rabitaların en metini ile birleştirmiş olan din kardeşliği bir tarafa bırakacak iseniz, nezu billâh, hepimiz için hüsrân-ı mübin muhakkaktır."⁴²

Görüldüğü üzere Âkif'in İslam dini ile hiçbir problemi yoktur. O Allah ve Resulünün emirlerini aynen kabul etmeye hazırdır. Ona göre ümrânın ve istiklalin temel kaynağı Dini-i Mübin-i İslam'dır. Âkif'in kavgası, Müslüman olduğunu söylediği hâlde Müslümanca yaşamayan, Kur'an ve sünnete mugayir davranan, tembelliği çalışmaya, tevekkülü azme, cehaleti ilme tercih etme kolaylığını gösteren gayretsiz Müslümanlardır. Bu girdaptan kurtulmanın yegâne yolu İslam'ın şefkatli kucağına dönmektir.

b. Geçmişteki Başarılı Örneklerden Ders Almak

Âkif'e göre tarihteki olumsuzlukların tekerrür etmemesi, söz konusu hadiselerden ibret alınmamasından kaynaklanmaktadır. İbret alınmazsa tarih ilanihaye tekerrür etmeye devam

40 Şengüler, İsmail Hakkı, *Mehmed Akif Külliyyâtı*, Mert Yayıncılık, İstanbul, bty, IX, 303-304.

41 Polat, "Mehmet Akif'in Millî Mücadelede Dinî Metinleri Kullanma Biçimi" s.275.

42 Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmet Akif Ersoy, Tefsir Yazıları ve vaazlar*, Ankara, 2013, 73

edecektir. Âkif'in tarihten ibret alınması tavsiyesini iki boyutlu okumak mümkündür. Birisi belirttiğimiz gibi, kötü hadiselerden ibret alınması ve tekrar yaşanmasına izin verilmemesi. Diğer ise yaşanmış başarılı örnekleri tahlil ederek elde edilecek kodlar üzerinden yeniden bir diriliş gerçekleştirmek. Yaşadığı dönemde dine karşı sergilenen olumsuz tutumlara geçmişteki başarıları referans göstererek karşı çıkan Âkif, İslam dini sayesinde geçmiş milletler sıradan bir terakki göstermekle yetinmediklerini, adeta bir ölüden diri çıkardıklarını savunmaktadır. İslamiyet'ten önce cehalet girdabında debelenen kavimler, İslamiyet'le beraber medeniyet şahikalarına tırmanmışlardır. Bu gelişmeler medeniyet araştırmacılarını hayrette bırakacak şekilde, sosyoloji yasalarına sığmayacak süratte cereyan etmiştir.

*Dini tedkîk edeceksek, dönelim haydi geri;
Alalım neş'et-i İslâm'a yakın bir devri:
O ne dehşetli terakkî, o ne müdhiş sür'at!
Öyle bir hârîka gösterdi mi insâniyyet
Devr-i fetrette kalan, hem de asırlarca kalan;
Vahşetin, gılzetin a'mâkına daldıkça dalan;
Gömerek dipdiri evlâdını kum çöllerine,
Bunda bir neşve duyan hiss-i nedâmet yerine!
Önce dağdan getirip yonttuğu taş parçasını,
Sonra hâlik tanıyan bir sürü vahşî yığını;
Nasıl olmuş da, otuz yılda bin senelik
Bir terakkî ile dünyâya kesilmiş mâlik
Nasıl olmuş da o fâzıl medeniyet, o kemâl,
Böyle bir kavmin içinden doğuvermiş derhâ⁴³*

Bu terakki hem fert hem de cemiyet seviyesinde gerçekleşmiştir. İslamiyet'in yol göstericiliğinde geride olanlar terakki ettiği gibi, bidayette seviyeli bir hayat yaşayanlar da fazilette derinleşmişlerdir. Eğer İslam dininde gerçekten terakkiye engel bir durum söz konusu olsaydı, bu gelişmeler olabilir miydi? İslam'ın ruhunda tekâmüle yönelik tükenmez bir teşvik olmasaydı, o kadar harika şeyler vücuda gelmeyecekti. Âkif'in bireysel terakki bağlamında da Hulefa-i Raşidîni örnek gösterir:

*Nasıl olmuş da zuhûr eyliyebilmiş Sıddîk!
Nereden gelmiş, o Haydar'daki irfân-ı amîk
Önce dehşetli zıpırken, nasıl olmuş da, Ömer,
Sonra bir adle sarılmış ki: Değil kâr-ı beşer
Hâil olsaydı terakkiye eğer şer'i-i mübîn,
Devr-i mes'ud-i kudûmuyla giren asr-ı güzîn,
En büyük bir medeniyetle mi eylerdi zuhûr
Mündemic olmasa rûhunda onun nâ-mahsûr
Bir tekâmül, o kadar hârîka nereden doğacak⁴⁴*

43 Ersoy, *Safahat/Süleymaniye Kürsüsünde*, s. 211-212

44 Ersoy, *Safahat/Süleymaniye Kürsüsünde*, s. 211-212

“İslam bundan bin üç yüz şu kadar sene evvel, dünyanın en ücra bir köşesinde karanlıklar arasından bir kandil gibi parladı. Pek az zaman içinde o kandil büyüdü. Bedir oldu. Daha büyüdü güneş oldu. Nuru bütün kâinatı kapladı. Yirmi beş sene zarfında yirmi beş bin senelik bir te’aliye mazhar oldu. Bu mazhariyetin sırrı sahabe-i kiram rıdvanü’llahi aleyhim hazeratının el birliğiyle çalışmaları idi. İslamiyet’ten evvel aralarında senelerce, hatta asırlarca süren birçok kanlı muharebeleri intaç eden ne kadar kabile gürültüleri, aşiret kavgaları varsa hepsini unuttular.”⁴⁵

Âkif, *Hakkın Sesleri* kitabının yedinci şiirinde yine Müslümanların dünyaya medeniyet öğretmek için geldiklerini, bütün dünya karanlıklar içinde bocalarken Müslümanların karanlıklar içinden bir nur gibi fışkırdıklarını ve âlemi yerden kaldıran gelecekler inşa ettiklerini, bu hızla yirmi beş yılda yirmi beş bin yıllık bir tekâmül kaydettiklerini bunun yansımalarının hâlâ devam ettiğini, böyle bir gelişime insanlığın daha önce tanık olmadığını söylemektedir. Ona göre bunun kaynağı, din, ahlak, irfan, keskin adalet ve ihsandır. Müslümanlar bu dönemde nerde bir kötülük görseler onunla savaşmışlar, iyiliğince daima savunucusu olmuşlar. Toplumdan birisinin başına bir iş gelse bütün cemiyet ondan etkilenirmiş. Ne yazık ki son zamanlarda durum tersine dönmüş. Bir kürkü tersine çevirip giymek gibi, fezail namına nemiz varsa rezaile dönmüş, bireysel menfaatler, toplum menfaatinin önüne geçmiş. Şiiri Müslümanların parlak ve karanlık günlerinin karşılaştırması üzerine tesis eden Âkif bu benzetme ile Müslümanlara iki seçenek sunmaktadır. Ya İslam’a sımsıkı sarılarak yeniden ayağa kalkmak, ya da geçici hazların ve rahatlığın rehabetine kapılarak baş aşağı yuvarlanmak. İkincisinin emareleri görünmeye başladığından derhal toparlanmak ve kötü gidişe dur demek gerekir.

c. Kavmiyetçilikten Sakınmak

Âkif, insanlara ırkları üzerinden değil, inançları açısından bakar. Müslümanım diyen herkes üç yüz elli milyonluk geniş İslam ailesinin bir ferdidir. Bu ailenin fertleri de duvarda kenetlenerek birbirlerini destekleyen taşlar gibi yahut bir vücudun azaları gibi işlev gibi görev görürler. Âkif’in yaşadığı dönemde Osmanlı devletinden en büyük kopmalar Arap coğrafyasından olduğundan Türk-Arap ilişkisini *Hakkın Sesleri* kitabında şu mısralarla örneklendirir:

Türk Arabsız yaşamaz Kim ki yaşar der delidir:

*Arabın, Türk ise hem sağ gözü hem sağ elidir*⁴⁶

Çanakkale savaşlarının ilk zamanlarında Sebülürreşad’da yayınladığı bir tefsir yazısında da benzer bir örnek vermektedir. “Müslümanlar, tecezzi ve inkısam kabul etmez bir vücud-i tevhid ve ittihad olduğuna göre işte bu hevl-engîz [korkunç] günde din ve Kur’an’ımızın en ‘ukûd, en çılgın, en mehîn [hakir] düşmanları kılınçlarını o mukaddes vücudun başına,

45 Mehmed Akif, (Ersoy) *Mev’ıza*, Sebülürreşad, 12 Şubat, 1920 / 22 Cemaziyevvel 1338 / 12 Şubat, 1336 C. 18, S. 456, 183-186, s 185.

46 Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s. 226

hilafet-i celile-i Muhammediye (Aleyhi's-Selatü ve's-Selam) havale ettiler. Bu kılıçlara karşı siperlik vazifesini ifa edecek, bu kanlı cellat aletlerini Londra'nın, Paris'in Petersburg'un kazaları üzerinde parçalayacak ancak, o vücudun kuvvetleri elleridir. Bir insan, başını elleriyle müdafaaya çalışır değil mi? O, baş giderse bütün vücut, bir ruh olarak hak-ı mezellele serilir. İşte re's-i hilafetin elleri yeryüzündeki bütün ehl-i imandır. Bağy ve tecavüz Hilafet-i Mukaddese-i İslâmiyeye olunca mal ve can ile intişar ve intikam almak vazifesi bilâ istisna umumen ehl-i İslâm'a aittir."⁴⁷

M. Âkif menfi milliyetçilik olarak gördüğü kavmiyetçiliğe şiddetle karşıdır. Hele Osmanlı devleti gibi bünyesinde pek çok kavmi barındıran Müslüman bir ülkede kavmiyet fikrini beslemek ihanetten başka bir şey değildir. Bu düşünce tarzının dinde yeri olmadığı gibi, küfürle eş değer görülmüştür.

*Hani, milliyetin İslâm idi... Kavmiyyet ne!
Sarılp sımsıkı dursaydın a milliyetine.
"Arnavutluk"ne demek? Var mı Şeriat'te yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri.
Arabın Türke; Lâzın Çerkese, yahut Kürde;
Acemin Çinliye rüchânı mı varmış? Nerde!
Müslümanlıkta "anâsır" mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyyeti tel'in ediyor Peygamber.*⁴⁸

Âkif'in şiirinde "Arnavutluk" fikrini eleştirmesi kendisinin de Arnavut asıllı olmasından dolayıdır. O başkasına nasihat etmeden önce kendi kavmine seslenmeyi tercih etmiştir. Bundan sonra kimsenin fikirleri hususunda onu eleştirmeye mahal vermemektedir. Başka bir şiirinde Arnavutluk fikri peşinden koşan kavminin başına gelenleri özetledikten sonra sözlerini şöyle bağlar:

*Bunu benden duydunuz ben ki evet Arnavudum
Başka bir şey diyemem İşte perişan yurdum*⁴⁹

"Ayet-i kerime"⁵⁰ sarahaten gösteriyor ki, insanların asıllara, kabilelere ayrılması, nesepler yekdiğerine karışmamak, her şahsın hüviyeti malum olmak içindir. Yoksa babalarla, dedelerle tefahür etmek için değildir. Hasebin nesebin hiçbir kıymeti olmadığını bildiren ehadis-i kerime pek çoktur. Haccetü'l-veda'daki ihtar-ı peygamberi, ümmetin kıyamete kadar hatırlından çıkınamalıdır."⁵¹

*Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı milliyetin altında tutan İslâm 'ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyyettir:
Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir.*⁵²

47 Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", *Sebilürreşad*, C. XIII, , S. 319, S. 6 Sefer, 1333 [25 Aralık 1914] 49-50, s. 50.

48 Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s. 225-226.

49 Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s. 226.

50 "Ey İnsanlar, bilmiş olunuz ki, biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık sonra, tanışabilmeniz için her birinizi asıllara, kabilelere ayırdık; Allah'tan en ziyade korkanınız kim ise, işte indallah en büyüğünüz odur. Allah sizin içinizi dışınızı bilir." Hucurât, 49/13.

51 Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, s. 60

52 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, s. 204.

Ensar kabilelerinden Evs ve Hazrec'in yüzyirmi sene devam eden savaşın ancak Müslüman olmalarıyla nihayet bulunduğunu, bunun da Allah'ın inayeti ile gönüllerinin birbirlere ısındırılmasıyla temin edildiğini belirten Âkif, konuyu Osmanlı üzerinden işlemeye devam eder: "Filhakika, ırkı, lisanı, muhiti, âdâtı, elhasıl her şeyi yekdiğerine mübayin olan bu kadar akvamı, Müslümanlık kardeş yapmıştı; kavmiyeti, cinsiyeti aradan kaldırmıştı. Fakat son zamanlarda biz Müslümanlar bu hakikatten gâfil olduk. Aramıza nâmütenâhî esbâb-ı tefrika girdi. Bırakalım memâlik-i ecnebiyedeki Müslümanları; Osmanlı memleketinde ne kadar akvam var. Öyle ya, Arnavut, Kürt, Çerkez, Boşnak, Arap, Türk, Lâz, elhasıl daha birçok kavmiyetler mevcut. Pek a'lâ! Hepsinin beynindeki rabita nedir? Rabita-i diyânet! Şimdiye kadar bu rabita sayesinde kardeş gibi yaşadık. Türk türklüğünün ne olduğunu bilmiyordu; Arnavut kavmiyetinden dem vurmuyordu. Zaten Müslümanlıkta kavmiyet yoktur. Hazret-i Peygamber buyuruyor ki: "Kavmiyet gayreti güdenler bizden değildir, yani Müslüman değildir. Kavmiyet sebebiyle vuruşan da bizden değildir. Kavmiyet güderek ölenler de bizden değildir."⁵³

Ona göre kavmiyetçilik Avrupalıların bizi parçalayıp bölmek, sonra da yutmak için tezgâhladığı bir oyundan ibarettir. Müslümanların enerjisini bu şekilde tüketen Avrupalılar sonradan gelip Müslüman memlekete çökmek niyetindedirler. Onların bu oyunlarını bozmanın yolu, tefrika yerine vahdeti, asabiyet yerine uhuvveti koymakla mümkündür.

d. Tembellikten Kurtulup Çalışmak

Âkif'e göre kâinatın mutat bir akışı vardır. Bu mutat akış içinde her şey kendi mecrasında, kendisine verilen vazifeleri icra ile memurdur. Sünnetullah da diyebileceğimiz bu denge ve döngüde, meydana gelen hadiseler büyük bir çarkın parçaları gibi vazife görürler. İnsan da bu dişlilerden birisidir ve çevresinde durmaksızın devam eden bu baş döndürücü çalışmaya katılmak zorundadır. *Hakkın Sesleri* kitabının ilk şiirinde Âl-i İmrân sûresinin 26. âyetini tefsir eden Âkif, Müslümanların başına gelen felaketlerin tesiriyle, olan biten her şeyin aslında Allah'ın dilemesiyle meydana geldiğinden bahisle sözlerine başlar:

"Meşîyyet sende, her şey sende... Hiçbir şey değil âdem!"

"İlahi, en asil akvamı alçaltırsın istersen;

*Dilersen en zelil eşhasa izzetler verirsin sen."*⁵⁴

Duygu ve düşünceleri infial derecesine çıkan Âkif, yerde ve gökte kendisini dinleyecek kimseyi bulamayınca aklından ve gönlünden geçenleri, akıl süzgecinden geçirmeden, olduğu gibi Allah'a arz etmektedir. İslam coğrafyasını tasvir eden uzun bir bölümden sonra şöyle der:

"Tecelli etmedin bir kere, Allah'ım, cemalinle

*Şu üç yüz elli milyon ruhu öldürdün celalinle!"*⁵⁵

53 Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, s. 190

54 Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s.217.

55 Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s. 218 Bu sözlerin klasik içtimai Tefsir geleneğine uymadığı ortadadır. Bu sözler daha

Bu sözlerden sonra derhal toparlanan Âkif, sünnetullahı hatırlar. Mademki Allah insana ancak çalıştığının karşılığını vermektedir. O hâlde yapılabilecek tek şey ümit ve azimle sünnetullahın deveren eden muhteşem düzenine uyum sağlamak gerekir.

Sus ey divane! Durmaz kainatın seyr-i mu'tadı.

Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryadı?

Bugün sen kendi kendinden ümit et ancak imdadı;

Evet, sen kendi ikdamınla kaldır git de bidadı.

Cihan kanun-i sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkadı!

Ne yaptın? "Leyse li'l insani illa ma-se'a" vardı!⁵⁶

Âkif şiirin son beytini daha sonra *Vaiz Kürsüsünde* kitabında uzun uzadıya tekrar kaleme alıp daha geniş bir şekilde tefsir edecektir. Bu şiirde zerreden küreye, her şeyin durmadan çalıştığını anlatan Âkif, konuyu nihayet insana getirir. Kişinin oturduğu yerde Allah'ın yardımına nail olamayacağını, meleklerden veya Hızır'dan yardım beklemenin beyhude olduğunu belirtir. Hele tevekkül kılıfı altında Allah'ın –Haşa- bir yanaşma, ırgat, lala, baci, dadı, müdür gibi her işe koşan ve her işi insan namına hazır bir yardımcı gibi telakki den anlayışı yerden yere vurur. Ona göre her şey insanın amelinin karşılığıdır. Âkif bu şiirde *"Bekâyı hak tanıyan sa'yi bir vazife bilir; / Çalış çalış ki bekâ sa'y olursa hakkedilir."* Beytini tam altı defa tekrar eder. Merhum Âkif, sa'y'i bir canlılık, bir değişim, bir dönüşüm, evrensel bir oluşum ve gelişim, bir medeniyet kurma, bir insan olma, canlılık ve dinçlik içinde düzenli yaşama, mesuliyetinin ve insanlık şuurunun sınırlarını zorlama anlamında evrenin düzenine uygun bir faaliyet olarak anlamaktadır. Bunu da meskenet içindeki şark'ı ayağa kaldırmak ve kervana yetiştirmek için yapmaktadır.⁵⁷

Bir vaazında şöyle demektedir: "Uzaklara gitmeye hacet yok! İşte efradı üçyüz elli milyona varan ümmet-i İslamiye gözümüzün önünde duruyor. Bir hizb-i kalil iken harikalar gösteren; cihana hâkim olan bu ümmet, şu kesreti ile beraber, şimdi cihanın mahkûmu bulunuyor. (...) Biz bu felaketlerin, bu hüsrânların esbabını hep kendimizde aramalı; hep kendi nefsimizi muhasebe altına almalıyız. O zaman görürüz ki, biz her ne çekersek kendi ceza-yı amelimizi çekmekteyiz. Evet, şehameti, himmeti, sa'yı, sıdkı, istikameti, iffeti, ittihadı, teavünü, asabiyeti, gayreti, faaliyeti, bıraktığımız için öyle şanlı bir maziden böyle zelil bir hâle geldik."⁵⁸

İctimaî tefsir ekolü mensupları gibi Âkif'in tartıştığı konulardan birisi de İslam âleminin maddi yöndeki geriliğini telafi etmek için Batı'nın geliştirdiği modern ilim ve teknolojiyi yalnız başına mı, yoksa teknoloji ile birlikte hayat felsefesiyle birlikte mi almak gerektiğidir. Bu soruya Mısır'daki İctimaî tefsir ekolünün verdiği cevap, batının hayat felsefesine meyyal olan Hindistan'daki ekolden farklıdır. Mısır ekolü geriliği ortadan kaldırmanın yolunun tabiri

çok naz makamında söylenmiş ifadeleri andırmaktadır. Benzer ifadelere başka şiirlerde de rastlamak mümkündür. Bu tür ifadeler Âkif'i benzerlerinden ayıran özellikleri oluşturmaktadır. Her ne kadar genel yaklaşım olarak ictimaî tefsir karakterinde olsa da nihayet Âkif bir Osmanlı aydınıdır ve motamo bir Muhammed Abduh taklidi değildir.

56 Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s. 219.

57 Bolay, Süleyman Hayri, "Mehmet Âkif'te Sa'y (iş/çalışma) Felsefesi" *I. Uluslararası Mehmet Âkif Sempozyumu*, 19-20-21 Kasım 2008, ss. 747-753, s. 752

58 Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy, Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, s. 71.

caizse fabrika ayarlarına geri dönmekle mümkün olacağını savunur.⁵⁹ Mısır ekolünden etkilenen M. Âkif'de Batının hayat felsefesini değil, sadece fen ve teknolojinin alınması gerektiğini belirtir.

*Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesâînize son sür'atini.
Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,
İyi hâtırdâ tutun ettiğim ihtârı demin:
Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,
Kendi "mâhiyyet-i rûhiyye"niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz.⁶⁰*

Âkif bunun çok zor olmadığını Japonlar üzerinden örnekendirir. Ona göre Müslümanlıktan sadece kelime-i tevhidi ikrar etmemiş olmakla ayrılan Japonlar, Batı'nın sadece teknolojisi almışlar. Onların hayat felsefesine asla geçit vermemişlerdir.

*Âdemin en temiz ahfâdına mâlik bir ada.
Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...
O da sahiplerinin lâhik olan izniyle.
Dikilip sâhile binlerce bâsiret, im'ân;
Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!
Garb'ın eşyâsı, eğer kıymeti hâizse yürür;
Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür!⁶¹*

Âkif'in Batı'ya bakışı farklıdır. O ne mütefekkir geçinenler gibi batıyı tamamen taklit etmekten yanadır, ne de Batı'nın asarına ve efkârına tamamıyla karşı çıkan anlayışı kabul eder.⁶² Âkif Batıyı iki ayrı kategoride değerlendirir. Onların ilim, sanat ve teknikte ulaştıkları noktayı takdirle karşılar. Fakat hayat felsefelerini ayrı bir yere koyar. Ona göre Müslümanların onların hayat felsefelerinden alacakları hiçbir şey yoktur. Fransızların fuhşu ve ilhadi, Almanların birası var. Oralara gidenler bu rezaletlerle uğraşacaklarına ilim fen namına bir avuç marifet getirselers medeni ve kültürlü bir muhit oluşturmak işten bile değildir.⁶³

e. Hiçbir Şart Altında Umudu Yitirmemek

Umut insanı harekete geçiren en büyük güçtür. Buna mukabil umutsuzluk ise insan ufkunu karartan, sahip olduğu güç ve imkânları etkisiz hâle getiren bir gaflet kaynağıdır. Âkif'e göre

59 Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 63.

60 Ersoy, *Safahat/Süleymaniye Kürsüsünde*, s. 213.

61 Ersoy, *Safahat/Süleymaniye Kürsüsünde*, s. 197

62 Ersoy, *Safahat/Süleymaniye Kürsüsünde*, s. 208.

63 Ersoy, *Safahat/Fatih Kürsüsünde*, s. 290-291.

ye's, insanı boğan bir bataklıktır. Ümitsiz olanın gönlündeki kilit vicdanı da açılmamacasına bağlar. Ye's yüzü hiçbir zaman gülmeyen cânîdir. Umutsuzluğun bu çirkin yüzüne karşın umudun insana nasıl bir pozitif enerji kazandırdığının en güzel örneklerini Âkif'te görmek mümkündür. İstiklal Marşı'nda *"Doğacaktır sana vadettiği günler hakkın, Kim bilir belki yarın belki yarından da yakın"* mısralarıyla bir çırpıda özetlediği ümitvar oluşunun arkasında derin bir ilmi tahlil bulunmaktadır. Âkif'in umuttan söz ederken dillendirdiği delillere bakıldığında tamının Kur'an-ı Kerim'den mülhem oldukları görülür. Sağlam imanı ve güçlü iradesi ona bu Kur'anî delilleri ilham etmektedir. Bunları birkaç grupta toplamak mümkündür:

1-Kur'an-ı Kerim'in umutsuzluğa geçit vermemesi:

Hangi sebeple olursa olsun, Kur'an-ı Kerim'de umutsuzla asla geçit verilmez.⁶⁴ Her şeyin sahibi Allah'a olan iman, bir Müslüman için ye'si imkânsız kılmaktadır. Zira Allah Teâlâ Ye's ile Şirki/Küfrü bir saymıştır. M. Âkif te şiirlerinde daima bu Kur'anî değerlendirmeyi referans gösterir:

*Mâdâm ki alçaklığı bir, ye's ile sirkin;
Mâdâm ki ondan daha mel'un daha çirkin
Bir seyyie yoktur sana; ey unsur-îman,
Nevmid olarak rahmet-i mev'ûd-u Hudâ'dan,
Hüsrâna rıza verme... Çalış... Azmi bırakma;
Kendin yanacaksan bile, evlâdını yakma!*⁶⁵

Âkif'in kurtuluşa böylesine olan inancının temelinde sağlam bir iman yatmaktadır. H. 1330 yıllarında Sebülürreşad'da yayınlanan tefsir bölümlerinde, İnşirah sûresini açıklarken *"Öyleyse bilmiş ol ki güçlüğün yanında kolaylık var"* ayetinin izahında Zemahşerî'den şu alıntıyı yapar: *"Ayeti kerimede (Ma'a/beraberlik) kelimesi kullanılmıştır. Zira "kolay" "zor" a o kadar yakın ki: âdeti aralarında hiçbir fasıla/boşluk yok da ikisi beraber."*⁶⁶

Âkif'in tükenmişlik bilmeyen azim ve inancının kaynağını ise onun şu satırlarında görüyoruz: *"Bu alem-i hayatta insanlar türlü türlü sıkıntılar çeker, türlü türlü musibetlere düşerler. Şayet ye's getirirlerse çalışmayı bırakacakları için mahvolup giderler; yok o sıkıntıdan kurtulmak, o felaketi yenmek için uğraşırlarsa sonunda muvafık olurlar. İş ehemmiyeti büyük, azmi sağlam tutmakta, bir de yüs'rü ele geçirmenin yolunu araya araya bulmaktır. Artık yüs'r (kolaylık) usr'un (Zorluğun) yanı başındadır."*⁶⁷ Allah'tan ümit kesmemek öylesine gösterilecek bir tavır değildir. İmanın bir parçasıdır. *"Evet, uzun uzadıya düşünmeye hacet yok. Bir Müslüman ye'se düştüğü gibi Cenâb-ı Hakk'ın fisebilillah çalışanlara vaad buyurmuş olduğu necatı, selameti, muvaffakiyeti, nusreti inkâr etmiş oluyor."*⁶⁸

64 Hicr, 15/55-56; Ankebût, 29/23; Zümer, 39/53; Âl-i İmrân, 3/139.

65 Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s. 228.

66 Şengüler, *Mehmet Akif Külliyyatı*, IX, 35.

67 Şengüler, *Mehmet Akif Külliyyatı*, IX, 35.

68 Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy, Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 298.

2-Hz. Ya'kub'un Hz. Yusuf'tan asla ümidini kesmemesi:

Allah Teâlâ, Yûsuf kıssasını "kıssaların en güzeli" olarak nitelemektedir. Hakikaten Hz. Yûsuf'un kuyudan saraya uzanan dramatik olduğu kadar ilginç de olan hikâyesi nefes kesecek güzelliكتedir. Olayların seyri insanları kapıp götürecek kadar akıcıdır. Ancak M. Âkif bütün kıssa içinde bir ayeti seçip alır ve tükenmek bitmeyen umuduna delil yapar. Söz konusu 87. âyet meâlen şöyledir: *"Oğullarım! Gidiniz de Yusuf'la kardeşini araştırınız, hem sakın Allah'ın inâyetinden ümidinizi kesmeyiniz; zira kâfirlerden başkası Allah'ın inâyetinden ümidini kesmez."* Âyeti şiirine serlevha olarak tayin etmesi Âkif'in Hz. Ya'kub'un hayatı ile kendi yurdu arasında bir bağ kurduğuna işaret etmektedir. Kıssaya göre Hz. Yûsuf çocuk yaşından beri kayıptır. Hz. Ya'kub oğullarının uydurdukları kurt masalına inanmasa da aradan geçen seneler boyunca bir daha ondan haber alamamıştır. Ahir ömrüne doğru beldeleri kasıp kavuran kıtlık karşısında oğullarını buğday temini için Mısır'a gönderir. Ancak bu ziyaretlerin ikincisinde Yûsuf'un kardeşi Bünyamin Mısır azizi (Hz. Yûsuf) tarafından hırsızlık gerekçesiyle alıkonur. Kur'an-ı Kerim'e göre bu hırsızlık olayı Allah'ın Hz. Yûsuf'a öğrettiği bit tedbirdir. Oğulları ne dese de babalarını inandıramazlar. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra Hz. Ya'kub işte yukarıdaki ifadelerle oğullarını Hz. Yûsuf ve kardeşini aramak üzere tekrar gönderir. İşte, Âkif'in etkilendiği nokta tam olarak burasıdır. Mademki Hz. Ya'kub yarım asra yakın bir zaman zarfından kendisinden en ufak bir haber alamadığı ve dünyanın herhangi bir yerinde olma ihtimali bulunan oğlunu aramaktan vazgeçmiyorsa, üstelik bu konudaki ümitsizliği de küfür olarak nitelendiriyorsa, şartlar ne kadar kötü olursa olsun vatanın kurtulacağını düşünmek mantıksız olamaz:

*Sâhipsiz olan memleketin batması haktır;
Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır.
Feryâdı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar...
Uğraş ki: telâfi edecek bunca zarar var.
Feryâd ile kurtulması me'mûl ise haykır!
Yok, yok! Hele azmindeki zincirleri bir kır!
'İş bitti... Sebâtın sonu yoktur! ' deme, yılma.
Ey millet-i merhûme, sakın ye'se kapılma.⁶⁹*

3- Hz. İbrahim'in ilerleyen yaşında çocuk sahibi olması:

Âkif umutsuzluğu aklının ucundan bile geçirmediğinden hemen her vakadan umuda çıkan bir yol bulabilmektedir. Onun için sebep sonuç ilişkisi içinde açıklanamayan her harikulade olay veya sünnetullah dairesinde ölümden sonra dirilişi, kıştan sonra baharı, karanlıktan sonra aydınlığı ifade eden her vakıa Âkif tarafından umudun gerekçeleri olarak okunmaktadır. Âkif'in Sebilürreşad'ın 458. Sayısındaki yazısı böyle bir konuyu işlemektedir. Bilindiği üzere Hz. İbrâhim iyice yaşlanmış olduğu ve bir evlat sahibi olma beklentisi içinde olmadığı bir zamanda, melekler kendisine uğrayıp ona bir oğul müjdelediğinde eşi

69 Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s. 228.

bu müjdeyi hayretle karşılamıştı. Melekler bu konuda ümitsizliğe kapılmamasını tavsiye ettiklerinde Hz. İbrâhim kemal-i iman ile derhal önceki düşüncelerinden sıyrılıp, Allah'ın rahmetinden sapıklardan başka kimsenin ümidini kesemeyeceğini söylemişti.⁷⁰ Âkif bu kıssadan yaşadığı dönem açısından bir ders çıkarmaktadır. Yüz yaşına merdiven dayamış bir karı koca Allah'ın dilemesiyle çocuk sahibi olabiliyorsa, şartlar ne olursa olsun can bedenden çıkmadıkça kurtuluş ümidi var demektir. Âkif konuyu şöyle bağlar: "Erbab-ı iman için ye'se düşmek imkânı yoktur. Elhasıl nazar-ı İslam'da Allah'tan ümid kesmek haramdır. Haram değil küfüdür, şirkidir. Ancak Mevlâ'nın rahmetine bel bağlayarak emrettiği tariki tutmamak, tabî caiz olmaz. Allah'ın inayetini temenni için elbette o inayete velev cüz'î olsun istihkak lazımdır."⁷¹

4- Ölmüş toprakların yeniden dirilmesi

Çoğunlukla kurtuluş için ilk hareketi, kımıldanmayı milletten bekleyen Âkif, *Hakkın Sesleri* kitabının son manzum tefsirinde yorgunluğunu ve hayal kırıklığını gizleyememektedir. Daha önce kâinatta ziya kalmasa onu halk etmekten söz eden Akif, bu defa Arş-ı 'Alâ'nın eteklerine yükselmek, oradan bir çare bulmak peşindedir. Âkif'e göre bütün mesele Allah'ın bir nesim-i ilahi göndermesidir.

Âkif'in bu şiirde, tabiatın dirilişi anlamına gelen baharı ve insanın ilk yaratılışı fotoğraflarını üstü üste koyarak düşündüğünü söylemek mümkündür. Hz. Âdem'in yaratılışından açıkça söz etmese de kullandığı bazı ifadeler bunu çağrıştırmaktadır. Daha önce ısrarla çalışmaktan söz eden Âkif, bu defa diriliş için nefha-i ûlâ gibi bir nesim-i İlâhî umud etmektedir. Ona bunu düşündüren de tabiatın muhteşem dirilişidir. Zira şu an için göz kamaştırıcı güzelliğiyle arz-ı endam eden tabiat, kısa bir süre önce tam manasıyla bir ölü idi. Vatanın şu anki hâli gibi...

Âkif bu şiiri Mayıs ayının son günlerinde kaleme almıştır. Şiirinde belirttiği gibi baharın bütün güzelliklerini çıkardığı bir zaman diliminde... Şiirin başında baharı tasvir etse de uzun sürmez, bu muhteşem bahar manzarası birden bire vatanın acı veren manzarası ile üst üste biner. Âkif bahar yerine memleketin yıkılmış viranelerini görmeye başlar:

"Sonra, karşımdan geçer, bir bir, yıkılmış lâneler!

Âşinâlık yok hayâlin konsa en bildik yere,

Yâd ayaklar çiğniyor: Düşmüş vatan yâd ellere!

Başka ses bilmem, muhîtimden enîn eyler huruş;

Beklerim dinsic bu mâtem, beklerim, olmaz hamûş!"⁷²

Fakat her zaman olduğu gibi bu karamsarlığı uzun sürmez. Bu sıradan bir tabiat olayından bile umuda çıkan bir yol bulur. İslam yurdunun bu yıkık, dökük hâline benzeyen tabiat nasıl nefh-ı sur ile dirildiyse, demek ki yad ayakların çiğnediği, matem seslerinin kesilmediği İslam yurdunun da dirilişi hâlâ mümkündür. Toprağı öldükten sonra diriltten ilahi irade,

⁷⁰ Hicr, 15/52-56.

⁷¹ Mehmed Akif, (Ersoy) *Mev'ıza*, s. 185.

⁷² Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s. 238.

istese milletin dirilmesini de temin edebilir. Çünkü milletin bünyesi -kökleri sağlam olan bitkiler gibi- hâlâ sağlamdır. Eksik olan tek şey, ancak Allah'ın katında bulunan ilahi bir nefestir. Milletin mevcut hâli, Hz. Âdem'in ruh üflenmemiş hâline de benzemektedir. Allah'ın kendisine ruh vermesiyle nasıl Hz. Âdem diriliyorsa, bir nesim-i ilâhî ile milletimizin de canlanması mümkündür.

Bir nesim olsun, İlâhî... Canlanır kanlar bütün.

Nev-bahârın rûhu etsin bir de bizlerden zuhûr...

Yoksa artık Sûr-i İsrâfil'e kalmıştır nüşûr!⁷³

Bu da olmazsa Allah Teâlâ kıyamete hükmetmiş demektir ki dirilişimiz Sur-i İsrâfil'e kalmış demektir. Âkif'in önceki düşünceleriyle buradaki duyguları arasında aslında pek bir fark bulunmamaktadır. Dikkat edilirse Âkif, tevekküle yanlış anlamlar yükleyenler gibi her şeyi Allah'tan bekleme kolaylığına düşmemektedir. O Allah'tan Nûh kavmini helâk eden bir tufan, ya da Lût kavmini ansızın yakalayan bir azap beklememektedir. Âkif'e göre yine yapacağını millet yapacaktır. Ama takati tükenen millete Allah'ın rahmetinden bir tecelli ile bir hareket vermesini dilemektedir. Âkif'e göre o ilahi nesim ile beraber bütün kanlar canlanacaktır.

Âkif'in umudu bir çağılayan olup taşıdığı kıyamet senaryoları bile onu umutsuzluğa düşüremez artık. Mademki kıyametten sonra bir haşir söz konusudur. O hâlde hakka inanan bir millet için umutsuzluk imkânsızdır. Olmaz ya, farzı muhal kesin bir hezimet yaşansa bile kurtuluş yine mümkündür:

Şu karşımızdaki mahşer de öyle haşrolacak

Yakında kurtulacaktır bu cephe...

– Kurtulacak?...⁷⁴

Süleyman Nazif'in ümitsizliği terennüm eden bir manzumesi üzerine ona ithaf ederek yazdığı şiirinde İstiklal Marşı'ndaki sesleri de hatırlatan şu mısralarla seslenmiştir.

Garbın ebedî gayzı ederken seni me'yus,

"İslâm'a göz açtırmayacak, dersen o kâbûs;"

Mâdâm ki Hakk'ın bize vaat ettiği haktır.

Şark'ın ezeli fecri yakındır doğacaktır.⁷⁵

73 Ersoy, *Safahat/Hakkın Sesleri*, s. 238.

74 Ersoy, *Safahat/Berlin Hatıraları*, s. 340.

75 Ersoy, *Safahat/Süleyman Nazif'e*, 451.

Kaynakça

- Bolay, Süleyman Hayri, "Mehmet Akif'te Sa'y (iş/çalışma) Felsefesi" *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, 19-20-21 Kasım 2008, ss.747-753.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2010.
- Çantay, Hasan Basri, *Akifname*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1966.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmet Akif Ersoy, Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, DİB Yayınları, Ankara, 2013.
- Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2008.
- Ersoy, Mehmed Akif, *Mev'ıza*, Sebülürreşad, 12 Şubat, 1920 / 22 Cemaziyelevvel 1338 / 12 Şubat, 1336 C. 18, S. 456, 183-186.
- Eşref Edip, *Mehmed Akif- hayatı eserleri ve Yetmiş Muharirin Yazıları*, Sebülürreşad Neşriyatı, İstanbul, 1962.
- Gökkır, Necmettin, "Modern Türkiye'de Kur'an'a Yaklaşımlar" *Tefsirde Akademik Yaklaşımlar*, Otto Yayınları, Ankara, 2013, ss. 187-222.
- Kırca, Celal, Mehmed Akif'in Şiirlerine Konu Ettiği Ayetler ve Tahlili, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1990, sayı: 4, ss. 257-271.
- Mehmed Fahreddin, "Tefsir-i Şerif", *Sebülürreşad*, C. XIII, , S. 319, S. 6 Sefer, 1333 [25 Aralık 1914] 49-50.
- Mertoğlu, M. Suat, "Kur'an'ın Güncel Olaylarla İlişkilendirilmesi Sırat-ı Müstakim / Sebülürreşad Mecmuası Çerçevesinde Osmanlı Son Döneminde Sosyo-Politik Tefsir Yaklaşımı", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -II-*, 2013, ss. 399-428.
- Mertoğlu, M. Suat, "Tefsirü'l-Menâr", *DİA*, İstanbul, 2011.
- Mertoğlu, M. Suat, "Doğrudan Doğruya Kur'an'dan Alıp İlhamı": Kur'an'a Dönüş'ten Kur'an İslamı'na", *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2010, cilt: XV, sayı: 28, ss. 69-113.
- Mertoğlu, M. Suat, "Mehmet Âkif ve İçtimai Kur'an Tefsiri", *Vefatının 71. yılında Mehmet Âkif Ersoy bilgi şöleni: Mehmet Âkif Dönemi ve Çevresi*, 2008, ss. 202-211.
- Mertoğlu, Suat, "Sırat-ı Müstakim ve Sebülür-Reşad Sermuharriri Akif", *Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyum Bildirileri*, 12-13 Mart 2011, 2011, ss. 79-91.
- Nazif, Süleyman, *Mehmet Akif, Şairin Zatı ve Asarı Hakkında Bazı Malumat ve Tetkikat*, İstanbul, 1924.
- Okay, M. Orhan, "Safahat", *DİA*, İstanbul, 2008.
- Özek, Ali, Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- Öztürk Mustafa, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara Okulu, Ankara, 2014.
- Öztürk, Mahmut, "Mehmed Akif Ersoy'da Tevhid-Vahdet Tasavvuru" *Hız. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, DİB Yayınları, Ankara, 2016. ss.177-192.
- Polat, Fethi Ahmet, "Mehmet Akif'in Milli Mücadelede Dini Metinleri Kullanma Biçimi" *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Burdur, 19-21 Kasım 2008, ss. 271-284.
- Şimşek, Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, byy, bty.
- Şengüler, İsmail Hakkı, *Mehmed Akif Külliyyâtı*, Mert Yayıncılık, İstanbul, bty.
- Timurtaş, Faruk K, *Mehmet Akif ve Cemiyetimiz*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Turgay, Nurettin, "Mehmet Akif Ersoy'un Vaaz ve İrşat Faaliyetlerinde Kur'an Tefsirinin Yeri ve Önemi", *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Burdur, 19-21 Kasım 2008, ss. 647-652.
- Turgay, Nurettin, "Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an'a Yaklaşımı" *Direnin Meal: Akif Meali*, İstanbul, 2016, ss. 233-255.